

Het hiernamaals of het andere leven

Over: aantrekkingskracht: Crapanzano,
Over: Denkbeeldige werelden: Berger, Brodsky
Over: Hiernamaals: Meijsing, Carlyle, Mercier, Yeats, Wieseltier
Over: Grensland: Kopland, de Vos
Over: Dit leven: Paz, Pessoa
Over: Hoop op een beter leven: Bauman
Over: Ziel: Pamuk

De metafysica voert een 'onbekende grootheid' in, die niet alleen ongrijpbaar is, maar ook ons eindige aardse leven gaat overheersen. Het oneindige slokt het eindige op en gaat dit de wet voorschrijven. Nietzsche beschrijft dit proces, met enig sarcasme, als volgt:

"Deze wereld is schijnbaar - bijgevolg bestaat er een ware wereld. Deze wereld is bepaald - bijgevolg bestaat er een onbepaalde wereld. Deze wereld is vol tegenspraak - bijgevolg bestaat er een wereld zonder tegenspraak. Deze wereld is wordend - bijgevolg bestaat er een wereld die is. Het ressentiment van de metafysicus jegens de werkelijkheid, zegt Nietzsche, is hier scheppend. (Koek G. 1999,51)

Zygmunt Bauman (1925) - De hoop op een beter leven

In zijn brief aan het nageslacht (Nexus nr.43) bespreekt Bauman de Poolse satiricus Slavomir Mrozek. Deze vat de lessen van de twintigste eeuw samen met meer dan een vleugje nostalgie en spijt, ofschoon hij te boek staat als een levenslange atheïst die niet van geestelijken hield.

'Als je vroeger ongelukkig was, gaf je God, die toentertijd de directeur van de wereld was, daar de schuld van. We gingen ervan uit dat Hij zijn bedrijf niet goed leidde. Daarom ontsloegen we Hem en stelden onszelf aan als de nieuwe directie'. Maar, zo stelt Mrozek, die bestuurswissel heeft de zaak geen goed gedaan. Toen de droom uit was, en de hoop op een beter leven zich eenmaal richtte op ons eigen ego en werd beperkt tot het sleutelen aan ons eigen lichaam of onze eigen ziel, 'is er geen grens aan onze ambitie en de verleiding om dat ego steeds groter te laten groeien, maar bovenal om geen enkele grens te erkennen'. 'Ze zeiden tegen mij: "Vind jezelf opnieuw uit, vind je eigen leven uit en richt het in zoals je zelf het wilt, op ieder moment van je leven, van het begin tot het eind'. Maar ben ik wel tegen die taak opgewassen? Zonder hulp, proefperiodes, hulpstukken, fouten en revisies, en vooral zonder twijfel' (Bauman Z. 2005, 24-25).

Karol Berger (1947) - Denkbeeldige werelden scheppen

Karol Berger is een Poolse musicoloog met een diep inzicht in de hele wereld van de kunst. De kunst heeft volgens hem het vermogen denkbeeldige werelden op te roepen die verder gaan dan de bestaande werkelijkheid van onszelf en van de wereld waarin wij leven.

'Kortom, het enige wat telt is het vermogen van de kunst om denkbeeldige werelden op te roepen, aangezien alle denkbare werelden, inclusief hemel en hel, in elk geval in potentie menselijk zijn, of ze nu wel of niet bevolkt zijn. (Zelfs visioenen van het goddelijke verwijzen impliciet naar de persoon die het visioen ervaart). De overwegend fictieve aard van deze werelden onderscheidt de kunst van de geschiedenis ('overwegend', want niets weerhoudt een romanschrijver om zijn roman in Moskou te laten spelen of Napoleon erin te laten opdraven). Wat de kunst van de filosofie onderscheidt, is dat ze overwegend wordt opgebouwd uit specifieke beelden, dat wil zeggen uit voorgestelde zintuigelijke

ervaringen, en niet uit argumenten, dat wil zeggen algemene begrippen en de relaties hiertussen (wederom 'overwegend', omdat niets een romanschrijver weerhoudt om zijn verteller te laten speculeren over de aard van de geschiedenis, of een filosoof om een verhaal te vertellen over de strijd tussen meester en slaaf' (Berger K. 2000,142-143).

Joseph Brodsky (1940-1996) -Kunst en leven

De visie op de kunst is in de loop van de geschiedenis sterk veranderd. Men heeft lange tijd gedacht, dat kunst 'nabootsing van het leven' moet zijn. Brodsky, dichter en essayist, richt zich hiervoor vanuit het perspectief van de poëzie naar de Romantiek. Hij geeft een interpretatie van de poëzie van Eugenio Montale (1896-1981) in het licht van een romantische visie op het leven. De kunst moet het leven nabootsen. In het woord ' nabootsen' zit voor hem het streven om het rijk te schetsen, waar het leven geen weet van heeft,

'Ons verstand mag grote vooruitgang geboekt hebben, toch vervallen we nog voortdurend in de Romantische (en vandaar ook Realistische) opvatting, dat 'de kunst het leven nabootst'. Als de kunst iets dergelijks doet, dan probeert ze die weinige onderdelen van het bestaan te weerspiegelen die het 'leven' transcenderen, het rekken tot voorbij het laatste punt – een poging die dikwijls verkeerd begrepen wordt als zou de kunst of de kunstenaar zelf naar onsterfelijkheid zoeken. Wat de kunst ' nabootst' is, met andere woorden, eerder de dood dan het leven; dat wil zeggen, ze bootst het rijk na waarvan het leven geen idee heeft: in het besef van haar eigen kortstondigheid probeert de kunst de langst mogelijke versie van de tijd vertrouwd maken. Wat de kunst van het leven onderscheidt is tenslotte haar vermogen om een hogere mate van lyriek voort te brengen dan binnen een menselijke wisselwerking mogelijk is. Vandaar dat de poëzie zoveel gemeen heeft met de idee van het hiernamaals, als ze die al niet zelf heeft uitgevonden' (Brodsky J. 1987, 109)

Thomas Carlyle (1795-1881) - Gezegendheid

In zijn boek 'De geschiedenis van het geluk' ruimt de filosoof McMahon een plaats in voor de dichter Carlyle, omdat deze een onderscheid maakt tussen het Verlichtingsgeluk en het geluk van de Romantiek. Carlyle geeft een indringende beschrijving wat hij onder 'genade' verstaat, in tegenstelling tot de christelijke genade.

'Carlyle gebruikt de term 'gezegendheid' om deze hogere toestand te onderscheiden van het Verlichtingsgeluk. Maar zijn kritische appel op het transcendente, het 'goddelijke' in de mens als onderscheidend kenmerk, werd veelvuldig aangegrepen door degenen die de term 'vreugde' met dezelfde intentie bezigden. Het romantische 'vreugde' vertoont zelfs opmerkelijke overeenkomsten met de eeuwige spirituele kracht die christenen 'genade' noemen. Het is de kracht die ons bevrijdt van onszelf, ons tot ons zelf terugbrengt en ons volledig maakt, de kracht die ons met het goddelijke verbindt, onze visie op de wereld transformeert. Zoals de pelgrim die een moeilijke reis maakt om terug te keren naar de gezegendheid van God, zoals de heilige die in zijn innerlijke zoekt naar tekenen van de verlossende kracht, hunkert de romanticus naar de genezende kracht van de vreugde. In vreugde verliezen we onszelf, opdat we in vreugde worden teruggevonden [...]

Anders dan de christelijke genade wordt vreugde niet vanuit den hoge toebedeeld, komt niet via de kerk als middelaar tot ons, stroomt niet rechtstreeks door het woord van Christus in onze ziel. Zij is al aanwezig, daar en hier, wachtend om herwonnen te worden – een proces dat met grote offers en veel lijden gepaard gaat. Maar deze zware opgave is aan ons om te dragen en moet in dit leven tot een einde worden gebracht. De romantische

belofte is er niet een van geluk in het hiernamaals, maar van geluk in deze wereld'

(Carlyle Th. in: McMahon D. 2005, 287-288.

Vincent Crapanzano (1939) - De aantrekkingskracht van de 'andere zijde'

Een belangrijke grens waar het menselijk denken op stuk loopt heeft te maken met 'de laatste horizon' of 'de andere zijde' en de aantrekkingskracht die deze op de mens uitoefent. Crapanzano, literatuurcriticus en antropoloog, verbaast zich over het feit, dat de 'andere zijde' zo beangstigend werkt op mensen en de vertrouwdheid met de eigen wereld aantast. Hij vraagt zich af, hoe dat komt.

'Wij moeten ons echter afvragen, of er enige reden is waarom we beangstigd moeten worden door het achterland, door de imaginaire mogelijkheid die het ons biedt en ontnemt, door (de onmogelijkheid om) het over te steken? Kunnen we geen plezier beleven aan zijn onwerkelijkheid, aan zijn mogelijkheid, aan het spel dat het vergemakkelijkt? Zijn we cultureel en historisch gezien gebonden aan angst en vrees voor zijn imaginaire mogelijkheid? Voor zijn afwezigheid – het niet-zijnde- dat we aan het imaginaire toeschrijven? Zijn we slachtoffers van een puriteinse epistemologie van aanwezigheid? Of zijn deze angsten, deze vrees een wezenlijk onderdeel van de menselijke conditie? Ik weet het niet. Maar ik kan me voorstellen en ik ken inderdaad het genot dat deze mogelijkheid verschaft, de ontspanning, de ontsnapping die het verleent. Wat me verwacht is de banaliteit, de herhalingsdrijf van ons benadrukken van het achterland. Welke troost het mij biedt in zijn voortdurende verplaatsing en de meesterschap die het weigert' (Crapanzano V. 2004, 17-18).

Rutger Kopland (1934-2012) - Geen grensland

Rutger Kopland had in 2005 aan de organisatoren van de van Gogh-lezing in den Bosch het thema 'het hiernamaals'. Behandelen. Hij liet in die lezing stap voor stap zien, hoe zo'n gedicht tot stand kwam en zijn definitieve vorm kreeg. Later, in zijn bundel 'Toen ik dit zag' (2008), herneemt hij dit thema met een aantal gedichten over het grensland (blz. 42-44). Hij herinnert zich, hoe in zijn jeugd I.Kor.13 een belangrijke rol speelde. Hierin is sprake van de geloofsovertuiging, dat we nu nog in een wazige spiegel kijken, maar dan van aangezicht tot aangezicht. Dit hiernamaals (grensland) bestaat voor Kopland niet meer.

'Ik heb het tot nu toe in 'Aan het grensland' over het hiervoormaals en het hiernamaals gehad, alsof er voor en na mij een tijd, een ruimte, een iets zou zijn waarin ik geleefd heb, respectievelijk weer (?) ga leven, nou ja leven, zoals als 'bestaan', 'er zijn'. Als dat waar zou zijn, zou ik me er toch geen enkele voorstelling van kunnen maken. Ook niet trouwens als het niet waar zou zijn' [...]

Uiteindelijk kwam hij tot het volgende gedicht:

*'Je kijkt over het land en je noemt het
het grensland maar dit land heeft geen naam
je denkt dat het land daar voor jou bedoeld is
Maar je weet het is voor niemand bedoeld
je wilt dat dit land er altijd was
Er altijd zal zijn maar er is geen altijd
je weet het toeval heeft je gemaakt en breekt je
Ergens weer af waar en wanneer in dit land
je leest: dit uitzicht is het geval*

*en: het geheim van de wereld is het zichtbare
niet het onzichtbare* (Kopland 2005, 18,22)

Pascal Mercier (1944) - Het valse licht van de eeuwigheid

Het idee van het 'eeuwig leven' is voor Prado, een van de hoofdfiguren uit de roman 'De nachttrein naar Lissabon' van Pascal Mercier een schrikbeeld, want het ontnemt aan het proces van de tijd alle betekenis.

'Wie zou er al naar werkelijke onsterfelijkheid verlangen? Wie zou er tot in alle eeuwigheid willen leven? Hoe saai en oninteressant zou het zijn te weten: wat vandaag, deze maand, deze jaren gebeurt, is van geen belang, er komen nog oneindig vele dagen, maanden, jaren. Oneindig vele, letterlijk. Zou er, als dat zo zou zijn, nog iets kunnen bestaan dat enige betekenis heeft? We zouden geen rekening hoeven houden met de tijd, we kunnen niets mislopen, we hoeven ons niet te haasten. Het maakt niets uit of we iets vandaag doen of morgen, dat is van geen enkele belang. We kunnen miljoenen keren iets verzuimen en in het licht van de eeuwigheid zou het niets zijn en het zou geen zin hebben ergens spijt van te hebben, want er rest altijd tijd genoeg om het goed te maken. We kunnen zelfs niet van de hand in de tand leven want het geluk dat daaruit voortvloeit berust op het bewustzijn van de verstrikkende tijd. De klaploper is immers een avonturier in het aangezicht van de dood, een kruisridder tegen het dictaat van de haast. Als er altijd en overal tijd voor alles en iedereen is: waar is dan nog ruimte voor het plezier van het tijdverspillen? [..]

Want één ding weten we heel goed: het zou een hel zijn, dat paradijs van de onsterfelijkheid (Mercier P. 2006, 166-167).

Geerten Meijsing (1952) - Geboren om te sterven

Volgens de scepticus Kanger, één van de hoofdpersonen uit de roman 'De ongeschreven leer' van Meijsing zit er een ijzeren logica in het leven: geboren worden leidt tot sterven. Dat feit is belangrijker dan het vruchteloos zoeken naar een leven vóór of na de dood.

'Je werd geboren om te sterven – om het eerste had je niet gevraagd en met dat laatste hoefde je geen haast te maken, zonder het te lang te willen uitstellen. Gedachten over een leven voor of na de dood konden hem al helemaal niet boeien. Waarover maakten al die mensen zich zo druk? (Meijsing G. 1995, 458)

Orhan Pamuk (1952) - Metamorfose van de ziel

In het boek 'Karmozijn' voert Pamuk de lezer binnen in de oosterse wereld, getekend door de Koran. Het is een fascinerende wereld, waarin de ziel haar eigen weg aflegt. Hier komt men allerlei begrippen tegen als vorgeborchte, hel, hemel, die bekend zijn uit de christelijke traditie.

'Laat ik nu wat duidelijkheid verschaffen over mijn verblijfplaats: de ziel doolt rond het hemelgewelf, zoals ook valt te begrijpen uit de Overlevering van de Profeet, waarin hij zegt dat 'de ziel van de gelovige een vogel is, die eet van de bomen van het paradijs'. Deze overlevering betekent niet, zoals Aboe Omar Abdoelbar beweert, dat de ziel de vorm van een vogel aanneemt of zelfs een vogel wordt, maar dat de ziel zich ophoudt waar de vogels zich ophouden, zoals al-Djawziyya zeer terecht opmerkt. De plaats waar ik me nu bevind, en die de perspectief minnende Venetianen 'gezichtspunt' zouden noemen, bevestigt de interpretatie van al-Djawziyya....De boeken en de oude geleerden

zeggen dat een ziel vier tehuizen heeft: 1. De buik van de moeder. 2. De wereld. 3. Het voorgeborchte waarin ik me nu bevindt. 4. Het paradijs of de hel, die pas na de dag des oordeels betreden zullen worden.

In het voorgeborchte zijn het verleden en het heden tegelijkertijd zichtbaar en naarmate de ziel verzinkt in herinneringen is er ook geen begrenzing van plaats. Alleen wie zich bevrijdt van de kerkers van tijd en plaats, beseft wat voor nauw keurslijf het leven is. Helaas kan men alleen als men dood is begrijpen hoe het het grootst mogelijke geluk is om onder de levenden een lichaam zonder ziel te zijn, net zozeer als een ziel zonder lichaam dat is onder de doden' (Pamuk O. 2001, 292).

Octavio Paz (1914-1998) - Het andere leven

Volgens Octavio Paz ligt de andersheid van leven niet in een leven na de dood, zoals de godsdiensten beweren, maar in dit leven.

'De ervaring van de andersheid omvat de twee uitersten van een ritme van scheiding en vereniging, dat aanwezig is in alle vormen waarin het zijn zich manifesteert, van de natuurkundige tot de biologische. In de mens komt dat ritme tot uiting als een val, een gevoel of men alleen is in een vreemde wereld, en als een eenwording in overeenstemming met het geheel. We hebben allemaal zonder uitzondering gedurende een ogenblik wel iets gemerkt van de ervaring van de scheiding en van de vereniging. De dag waarop we werkelijk verliefd waren en wisten dat dat ogenblik eeuwig was, hoewel we die zekerheid later verraden hebben; wanneer we in de oneindigheid van onszelf vielen en de tijd zijn binnenste opende en we onszelf aanschouwden als een gezicht dat verdwijnt en een woord dat herroepen wordt; de middag waarop we die boom zagen midden in het veld en we raadden wat de bladeren zeiden, hoewel we ons dat nu niet meer herinnerden, de trilling van de hemel, het oplichten van de witte muur waar het laatste licht op viel; op een morgen toen we uitgestrekt in het gras het geheime leven van de planten hoorden; of 's nachts aan het water tussen de hoge rotsen. Alleen of met anderen hebben we het Zijn gezien en het Zijn heeft ons gezien. Is het het andere leven andersheid? Het is het ware leven, het leven van alle dagen. Over het andere leven dat de godsdiensten ons beloven kunnen we niets met zekerheid zeggen. Het schijnt een bovenmatige ijdelheid en ingenomenheid met ons eigen ik om te denken aan zijn eigen voortbestaan; alle bestaan reduceren tot het menselijke en aardse model wijst op een zeker gebrek aan verbeelding tegenover de mogelijkheden van het zijn. Er moeten nog andere vormen van zijn bestaan en misschien is het sterven alleen maar een overgang. Ik betwijfel of die overgang synoniem zal zijn aan de persoonlijke redding of ondergang. Hoe het ook zij, ik streef naar het zijn, naar het zijn dat verandert, niet naar het behoud van mijn eigen ik. Ik bekommer me niet om het andere leven ginds. Maar om het andere leven hier. De ervaring van de andersheid is, in het hier, het andere leven. De poëzie streeft er niet naar om de mens te troosten met de dood, maar om hem er op te wijzen dat leven en dood niet van elkaar te scheiden zijn; ze vormen het geheel. Het concrete leven hernemen betekent het leven en de dood met elkaar verenigen, het ene in het andere heroveren, het jou in het ik, en zo het beeld van de wereld ontdekken in de verstrooiing van haar fragmenten' (Paz O. 1990b, 133-134)

Fernando Pessoa (1880-1935) - Wat zich niet laat zien

De Portugese dichter en essayist Fernando Pessoa zoekt het mysterie van het leven in het leven zelf en niet daarbuiten.

*'Het mysterie der dingen, waar is dat?
Waar is het, dat het zich niet laat zien
Althans om te tonen dat het mysterie is?
Wat weet de rivier hiervan en wat de boom?
En ik die niet meer ben dan zij, wat weet ik ervan?
Telkens als ik naar de dingen kijk en denk aan wat de
Mensen er van denken,
Lach ik zoals een koele bergbeek klatert over stenen.*

*Want de enige verborgen zin der dingen
Is dat ze geen enkele verborgen zin hebben.
Het is vreemder dan alles wat vreemd is,
Vreemder dan de dromen van alle dichters
En de gedachten van alle filosofen,
Dat de dingen werkelijk zijn wat ze lijken te zijn
En dat er niets te begrijpen valt.*

*Ja, dat hebben mijn zintuigen helemaal alleen geleerd:
De dingen hebben geen betekenis, ze bestaan.
De dingen zijn de enige verborgen zin der dingen.
(F. Pessoa, Gedichten. Amsterdam 1987, 107)*

Marjoleine de Vos (1957): Vreemder dan alles wat vreemd

Je moet naar de wereld kijken zonder te denken, zonder hier een metafysica of religie aan te verbinden. De dichteres en essayiste Marjoleine de Vos verwijst naar Koplant met zijn gedichten over het 'grensland'.

*'We hebben de neiging om te denken dat metafysica en religie juist voortkomen uit
verwondering, uit een diep besef van raadselachtigheid, van mysterie. Omdat we niet in
staat zijn te begrijpen waarom we leven, waarom de zon zo onwaarschijnlijk op de
herfstbladeren schijnt, waarom de wereld bestaat, daarom veronderstellen we goden,
oorzaken, samenhangen, bedoelingen.*

*Dat leek me altijd een heel aannemelijke verklaring, Het is zó onwaarschijnlijk dat wij er
zijn, dat alles er is, dat men ooit gedacht heeft, daar zit iets achter, een scheppende geest,
een begin, een samenhang. En het is zó onvoorstelbaar dat wij, die zelf leven, denken,
zien, zomaar uit deze wereld kunnen verdwijnen, dat ons verlangen een wederopstanding
en een onsterfelijke ziel heeft geschapen, waardoor we zorgeloos dat einde tegemoet
kunnen zien: het zal geen einde blijken te zijn [...].*

*Maar eigenlijk zeggen dichters als Caeiro en Koplant dat je, als je zulke dingen
aanneemt, je je niet genoeg verwondert. Je heft de verwondering op door met
verklaringen te komen, je kijkt niet naar wat er is maar praat over wat je verzint, je wilt
bedoeld zijn en niet per ongeluk ontstaan – en daarmee verklein je in feite het raadsel.*

Want het vreemdste, 'vreemder dan alles wat vreemd is' is dat er niets valt te begrijpen en dat alles werkelijk is zoals het lijkt.

Het hele leven is vreemd –maar dat vind je meestal helemaal niet. Zou behoefte aan zingeving ook zoiets zijn, gebrek aan aandacht voor wat er gewoon is? (Vos de M.,2008).

Leon Wieseltier (1952) - Bizarre beelden van het hiernamaals

Wieseltier (1952) heeft zich op vele manier met de dood bezig gehouden. In zijn boek 'Kaddisj' viert hij op joodse wijze het afscheidsritueel van zijn vader. Hij heeft ernstige kritiek op alle vormen van eschatologie.

'Als je in een hiernamaals gelooft, mag je uiteraard tot aan de dood volharden in estheticisme, want je krijgt dan enkel een nieuwe wereld van verschijnselen te waarderen aangereikt. Maar dan heb je je met succes onttrokken aan de belangrijkste wezenstrek van verlies, namelijk de finaliteit ervan. Wat zo onverteerbaar is aan de bizarre beelden van het hiernamaals in alle religieuze tradities, is niet alleen het ontbreken van een basis in logica of feit, maar ook het totale misverstaan van het probleem dat ze hadden moeten oplossen. Als de dood niet echt dood is, dan is de dood ook niet echt interessant. Als verlies slechts tijdelijk is, is verdriet niet meer dan een soort balorigheid en gedragen we ons als verwende apen. Maar de eschatologie is al vaak de spiritualiteit van verwende apen geweest, van mensen die wel de lusten van de eindigheid willen, maar niet de lasten.

De eschatologie is de andere grote uitvlucht die ik hier wil betreuren. Met eschatologie bedoel ik het idee dat verlies het eerste stadium is in een verlossingsproces; niet een afsluiting maar een overgang, een noodzakelijke voorbereiding. De messias, weet u nog, komt immers met barensweeën. In het rijk der historie wordt verlossing altijd voorafgegaan door geweld – behalve natuurlijk dat in de feitelijke loop der gebeurtenissen de verlossing nooit echt komt, omdat zij door het geweld dat zij heette te rechtvaardigen, onmogelijk te rechtvaardigen is geworden. Goede mensen concluderen dat er geen winst valt te behalen uit een dergelijk verlies. En ook op het persoonlijk vlak gaat redding met verlies gepaard, met symbolisch geweld. Men sterft deze wereld af en wordt geboren in de volgende. Of men sterft zijn eigen zondige ik af en wordt herboren. Het wedergeboren individu is het individu dat de angst voor de dood heeft overwonnen door van de dood een metafoor te maken. Deze vernietiging boezemt geen vrees in. Hier is verlies een ideaal, een geheiligd voorspel tot nieuwheid [..].

En het wedergeboren individu is niet uitsluitend een religieus fenomeen. De seculiere geestdrift voor zelfuitvinding [...] is ook een formule voor wedergeboorte. In zowel de religieuze als de wereldlijke versie wordt een spel van schijn en werkelijkheid gespeeld: wat eruitziet als verlies is eigenlijk verandering; en verandering – zoals Amerikanen graag zeggen – is onze vriend. De Amerikaanse platitude draagt ons op 'verandering in de armen te sluiten'. Het is eigenlijk een manier om verlies in de armen te sluiten'
(Wieseltier L. 2004, 105-106)

W.B. Yeats (1865-1939) - Het leven als lege dop

De dichter en essayist Seamus Heaney schrijft over 'de laatste dingen' in de poëzie van W.B. Yeats (1865-1939) en Philip Larkin'. Hij bespreekt hier het idee van het hiernamaals, dat Yeats heeft.

'De lach was niet echt ontwijkend. De lach maakte in feite ruimte vrij in de conversatie, waarna de kwestie zich kon voortzetten. Het was de sociale uitdrukking van die geestesgesteldheid waarin het gewaagde van een geloof in het bovennatuurlijke kon samengaan met een streng sceptische houding. Het was de komische expressie van het tragische besef dat Richard Ellmann toeschreef aan Yeats in zijn belangrijk essay 'W.B. Yeats tweede puberteit'. Ellmann schreef dat de dichter op zijn oude dag 'gedwongen werd door zijn innerlijke eerlijkheid rekening te houden met de mogelijkheid dat de realiteit troosteloosheid betekende en gerechtigheid een verdichtsel. Het beeld van het leven als een hoorn des overvloeds werd meedogenloos ondergraven door het beeld van het leven als een lege dop'. Toch is het om Yeats trouw aan beide inzichten en zijn weigering om een van beide uit te sluiten, dat wij in hem een dichter van het hoogste niveau zien' (Yeats W. in: Heaney S. 1996, 133).